MÁRTON TÜNDE MÁRIA*

AZ EGYHÁZ NORMÁIN TÚL.
EL NEM FOGADOTT VÁLÓOKOK A SZÉKI EGYHÁZMEGYE
PARCIÁLIS ZSINATAINAK JEGYZŐKÖNYVÉBEN

Kulcsszavak: Erdély, 17. századi református egyház, válóperek, válóokok, norma

Az úgynevezett Széki Protocollumot¹ forgatva 17. századi házassági ügyek (válóperek, eljegyzések felbontását tárgyaló perek, vagy más egyházfegyverkezési témájú esetek) tömkelegével találkozik a kutató, és itt egyaránt használhatjuk a tömkeleg² szót régi, azaz labirintus, útvesztő jelentéssel, vagy a mai, tömeget, sokaságot jelző értelemmel. A jegyzőkönyv 674 oldalán 1622-től kezdődően sorakoznak a gyakran csak néhány soros bejegyzések, legtöbb eset néhány oldallal hátrább újra felbukkan, vagy végképp elvész a régmúlt idők homályában. Jelen tanulmányban néhány olyan esetre fókuszálok, amelyek némiképp eltértek a feljegyzett házassági ügyek nagy részétől azáltal, hogy az egyházi törvényszék „nem elválásra való okként” minősítette a felperes indoklását. Érdeklődésem azért irányult erre az elemzési kategóriára, mert amellett, hogy a jogi – jelen esetben egyház- és házassági jogi – források kiváló le nyomatai az intézményes ideológiákból és kulturális normákból felépült makrostruktúra, valamint a subjektív tapasztalatból és az egyéni stratégiákból összeálló mikrotörténetek ütközésének,³ meglátásom szerint ezek az elutasított esetek többlet-információkkal szolgálnak a kora újkori erdélyi családtörténet mentalitástörténeti megközelítéséhez, bár hasonló, a 17. századi erdélyi református traktusok házassági ügyeit vizsgáló tanulmányok⁴ nem hasznosí-

* MÁRTON Tünde Mária (1976), történész, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Történelem, Civilizáció, Kultúra doktori iskolájának hallgatója. Kutatási területe a kora újkori erdélyi társadalomtörténet, ezen belül a család és a válás, valamint az ispotályok és szociális gondoskodás története. Fontosabb munkái: *A Szentlélek ispotály számadáskönyvei. 1601–1650.* (társszerzőkkel) L'Harmattan, Bp., 2006; *A Szent Erzsébet ispotály számadáskönyvei. 1601–1650.* (társszerzőkkel) L'Harmattan, Bp., 2010; *Divorce in the Szék District during the Mid-seventeenth Century.* Colloquia. Journal of Central European History XVI(2009).

- 1 Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltár, Kolozsvár, *A széki egyházmegye partialis synodusainak protocolluma 1622–1725.* (a továbbiakban SzékEhmLvt prot. I.)
- 2 *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára.* III. Ö–Zs. Akadémiai, Bp., 1976; *A magyar nyelv értelmező szótára.* VI. Sz–Ty. Akadémiai, Bp., 1962.
- 3 Sara F. MATTHEWS–GRIECO: *Corp și sexualitate în Europa Vechiului Regim = Istoria corpului. I. De la Renaștere la Secolul Luminilor.* Szerk. Alain CORBIN–Jean-Jacques COURTINE–Georges VIGARELLO. Art, Buc., 2008. 205.
- 4 Lásd KISS Réka: *Matrimonális Causák a Küküllői Református Egyházmegye jegyzőkönyveiben = Fia-tal Egyháztörténetészek Kollokviuma.* Szerk. KÓSA László. ELTE, Bp., 1999 (ELTE BTK Művelődéstudományi Tanszék Kiadványai 1). 41–57 (a továbbiakban KISS 1999); Uő: *Keszegh János és Porkoláb Anna házassági ügye. Egy XVII. századi erdélyi példa a házasság felbontásának kísérletére = Fehéren, feketén. Varsánytól Rititüig. Tanulmányok Sárkány Mihály tiszteletére.* Szerk. BORSOS Balázs–SZARVAS

tották az ilyen típusú bejegyzéseket. Tanulmányomban arra a kérdésre keresem a választ, hogy melyek voltak azok az élethelyzetek, amelyek annak ellenére, hogy nem jelentettek a hivatalos egyházi álláspont szerint elfogadott válóokot, arra ösztönöztek egyes – a 17. századi erdélyi köznéphez tartozó – embereket, hogy házasságuk felbontását kérjék az illetékes elsőfokú egyházi bíróságon. Lehet-e ezekből az esetekből a házassággal kapcsolatos közösségi normára vonatkozó általános megállapításokat megfogalmazni? Hol találkozik (vagy ütközik) az egyházi ideológia az egyéni vagy közösségi mentalitással? Mielőtt azonban a konkrét esetekre rátérnék, a váláshoz kötődő két lényeges aspektusra, a 16. századi házassági reformokra, valamint ehhez kapcsolódóan az egyházi norma kérdéskörére szeretnék kitérni.

A 16. század eleji európai társadalom egyik égető problémáját a házasság intézményének morális válsága képezte. A reformátorok és reformátor-nemzedékek között létező véleménykülönbségek, teológiai viták ellenére a házasság, valamint a család társadalmi szerepének kérdésében egyetértés, legalábbis egy irányban gondolkodás uralkodott. Egyrészt alapvető szemléletváltás következett be a szüzesség, cölibátus és a házasság teológiai megítélésében a családi élet javára, és így ennek társadalmi vetülete is az elemzés és kommentárok középpontjába került.⁵ Másrészt a reformátorok a nyilvános ceremónia, a tanúk jelenléte és a szülői beleegyezés fontosságát próbálták nyomatékosítani, tudatosítani,⁶ bár ez utóbbi, valamint a felek szabad akaratból történő házasodásának ellenőrzése nem tartozhatott a könnyen megvalósítható feladatok közé.⁷ A 16. század első felének feszült légkörében a reformátorok nagy elvárásokat fűztek a házasság és a család intézményéhez, azt remélvén, hogy a ez a társadalmi béke eszközévé válik. Steven Ozment megfogalmazásában a kor teológusainak elképzelése szerint a család a „polgárság bölcsőjévé” (*the cradle of citizenship*) kell váljon, egy olyan helyé, amely engedelmességet, erkölcsöt, önfeláldozást és önzetlenséget sugároz, olyan értékeket tehát, amelyek a társadalom alapját kell képezzék.⁸ A protestáns családfelfogás új szerepekkel ruházta fel a családfőt, akinek az új egyházi tanítások szerint úgy kellett vezetnie háztartását, mint egy papnak a gyülekezetét, vagy egy fejedelemnek az országát. A cölibátus több évszázados hagyományát elutasítva a protestáns lelkészek felvállalták azt a felelősségteljes feladatot, hogy a családi életben is példát mutassanak a közösségnek. Véleményem szerint ez automatikusan áttemelte a lelkész egész családját a közsférába, és az engedelmesség, erkölcsösség és egymásért vállalt felelősség mintájává tette, legalábbis elméletileg, és az elvárások szintjén. Ebben az olvasatban a lelkészfeleségnek kötelessége volt férjét támogatni az új értékrend meggyökereztetésében, így családjuk publikus jellege még hangsúlyozottabbá vált. A patriar-

Zsuzsa–VARGYAS Gábor. L'Harmattan, Bp., 2004. 293–309 (a továbbiakban Kiss 2004); SIPOS Gábor: *Református eljegyzések, házasságok és válások az erdélyi traktusok jegyzőkönyveiben = Amor, álom és mámor. A szerelem a régi magyar irodalomban és a szerelem ezredéves hazai kultúrtörténetében*. Szerk. SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza. Universitas, Bp., 2002. 105–122 (a továbbiakban erre a kiadásra hivatkozom); az írás újabb kiadása: Uő: *Reformata Transylvania. Tanulmányok az erdélyi református egyház 16–18. századi történetéhez*. EME, Kvár, 2012. 127–158.

5 Gerald STRAUSS: *Luther's House of Learning. Indoctrination of the Young in the German Reformation*. Johns Hopkins University Press, Baltimore–London, 1978. 117.

6 Steven OZMENT: *When Fathers Ruled: Family Life in Reformation Europe*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts–London, England, 1983. 30.

7 PÉTER Katalin: *Házasság a régi Magyarországon 16–17. század*. L'Harmattan, Bp., 2008. 61.

8 OZMENT: i. m. 9.

chális családmódel egyébként fontos szerepet kapott a jelentős belső reformokat megélő katolikus egyház felfogásában is. Példaként Loyolai Ignác véleményét idézem, aki szerint „*az egész keresztény társadalom a házastársak békés és tisztességes magatartásán alapszik*”⁹, és aki támogatta olyan intézmények létrehozását, ahol házas asszonyokat és hajadonokat oktattak a házasságban elvárt fegyelmezett viselkedésről.¹⁰

A protestáns reformáció a házasság szentségi jellegének elutasításával is hozzájárult egy teljesen új szemlélet kialakításához. A teológiai és egyházjogi reformok a házasság intézményének megerősítését szolgálták amellet, hogy elutasították a házasság szentségi jellegét és felbonthatatlanságát.¹¹ Az új felfogás azt jelentette, hogy bizonyos indokokkal fel lehetett, illetve fel kellett bontani a házasságot, és a válóper új házasságkötésre is szabadságot adott. A reformáció során a házassági ügyek kezelésének eltérő modelljei alakultak ki, szoros összefüggésben a reformáció egyik központi kérdésével, azaz az egyházi és a világi hatalom kapcsolataira reflektáló problémakörrel,¹² ezekre azonban jelen tanulmány keretein belül nem térünk ki.

Az új protestáns házassági törvénykezések eltérően szabályozták a házasság felbontásának lehetséges okait is, volt ahol a válás egyetlen lehetséges okaként a házasságtörést ismerték el, mások rugalmasabbnak mutatkoztak a válóokok megítélésében. A lutheránus Bugenhagen és Brenz a házasságtörést találta az egyedüli elismert, a Bibliában megalapozott válóoknak, bár a társadalom javát szolgáló egyéb eseteket is figyelembe vettek, ezen felül pedig a megbékélést, reconciliációt mindennél fontosabbnak tartották. Strasbourgban a „*legliberálisabb*” 16. századi protestáns, Martin Bucer válóokként ismerte el a házasságtörés mellett az impotenciát, az akaratlagos elhagyást, a leprát, az elmebetegséget és a szexuális életre való képtelenséggel járó betegséget, amennyiben az egészséges fél nem tudta vállalni az önmegtartóztatást. Bázelen Johannes Oecolampadius az impotenciát, a szándékos elhagyást és a leprát olyan terheknek vallotta, amelyeket az igaz keresztények „*igaz házastársi szeretettel*”, türelemmel elviselnek. Ezzel szemben a városban működő házassági bíróság válóokként ismerte el a házasságtörést, az impotenciát, az elhagyást, a főbenjáró bűnöket, a leprát, de elválasztották azokat is, akiket életveszélyesen megfenyegetett, vagy fizikailag bántalmazott a házastársuk.¹³ Genfben az első válások során az általánosan elfogadott indokot egyedül a házasságtörés, illetve a szándékos elhagyás jelentette.¹⁴ Az tehát, hogy az egyház mit tekintett olyan normának, amelyet túllépve a házasság felbontása lehetővé vált nagyban függött a régióban működő teológusoktól, markáns személyiségektől, és azok személyes tapasztalataitól (lásd Kálvin esetét,¹⁵ aki állást kellett foglaljon testvére, Antoine, valamint munkatársa, Guilloimme Farel há-

9 Charmarie J. BLAISDELL: *Calvin's and Loyola's Letters to Women: Politics and Spiritual Counsel in the Sixteenth Century = Calviniana. Ideas and influence of Jean Calvin*. Ed. Robert V. SCHNUCKER. Sixteenth Century Journal Publishers, Kirksville, 1988 (Sixteenth Century Essays & Studies X). 244.

10 Uo. 244.

11 KISS 2004. 296.

12 OZMENT: *i. m.* 29–34.

13 Uo. 83–99.

14 KISS 2004. 298–299.

15 Robert M. KINGDON: *Adultery and Divorce in Calvin's Geneva*. Harvard University Press, Cambridge–London, 1995. 71–97.

zassági ügyében is). Ugyanakkor, a 16. századi nyugat-európai válóperek elemzői arra a következtetésre jutottak, hogy azokban a városokban, ahol a törvény tágabb lehetőséget biztosított a válásra, a hatóságok a házasságok felbontását igyekeztek a gyakorlatban megnehezíteni abbéli félelmükben, nehogy az új lehetőség az elhagyások számát gyarapítsa.

A magyar reformátorok álláspontja szerint a házassági bíráskodás kizárólag az egyházat illeti meg. Ezen elvet megtaláljuk az 1555-ös II. erdői zsinat cikkelyei között is, amelyek rendelkeztek a válóperekről, s azokat a zsinatok elé rendelték. Az Erdélyben érvényben levő egyházi törvények terén két korszak különül el: a 17. század közepéig az 1567-ben tartott debreceni zsinat határozatai (Articuli Maiores), a Méliusz Juhász Péter által összeállított hitvallás (1561–62) és a Tasnádi Ruber Mihály püspök 1606-ban elfogadott kánonjai voltak irányadóak. A 17. század közepén, 1649-ben vált törvénné a Geleji Katona Istvánról elnevezett, száz kánont tartalmazó kánonoskönyv¹⁶, amelyet a püspök I. Rákóczi György felkérésére állított össze.¹⁷ A Méliusz Juhász Péter-féle hitvallás a házasság felbontásának számos okát elismerte: a házasságtörést, a tiltott rokonsági fokokat, az impotenciát és a frigeditást, a vallási különbséget, az elhagyást, az emberölést, a titkos és tilalmas házasságkötést, valamint a nőrablást. Ezzel szemben a Geleji-kánonok jóval szigorúbb szabályozást rögzítettek a válást illetően, főként azért, mert rendkívül szigorúan szabályozták magát a házasságkötést is. Így tehát a szabályosan megkötött házasságot, amelynek megtörténte előtt gondosan megvizsgálták a házasulandók vérségi kötelékét (LXVIII. kánon), életkorát (LXIX. kánon), az összeállítás és egyenlőség feltételét (nem túl nagy korkülönbség, mert ilyen házasságból gyermeket remélni – mi pedig a házasságnak kiváló célja – nem lehet, LXLXX. kánon), csupán két okból lehetett felbontani: a házasságtörés és ezzel összefüggő nős parázsnaság, valamint hűtlen elhagyás okán (LXXI. és LXXII. kánon). Külön kánonban említi a püspök az el nem hált házasságok esetét, amikor hidegség vagy bármi más tehetetlenség miatt nem jött létre a testi egyesülés, mondván: azok között semmi házasság nem létezett, következésképp ha elkülöníttetnek is, az semmi házassági elválás nem lesz (LXXIII. kánon).¹⁸

A kánonok azonban csak nagy vonalakban vázolták a házasságra vonatkozó hivatalos egyházi rendelkezéseket, azokat az egyes zsinatok szabályozásai, ezen túl pedig a helybeli esperei gyakorlat egészítette ki. Ez a kibővített hivatalos egyházi norma képezte tehát a széki espreesség területén is a parciális zsinatokon tárgyalt válóperek jogi keretét. Annak azonban tudatában kell lennünk, hogy a parciális jegyzőkönyvekben tárgyalt esetek többsége a kánonoknak megfelelően megfogalmazott, több szűrőn (prókátor, jegyző) átment szöveg, amely a siker elérésének érdekében a valós konfliktushelyzet bizonyos elemeit kiemeli, vagy felnagyítja, másokat nem említ. Egészen egyszerű példa: 1668 március 13-án jegyezték fel, hogy a feketelaki Gaál Györgyné férjére panaszskodik, „*hogy nem tartja*”. Egy hónap elteltével, április 24-én az asszony ismét megjelent a szent szék előtt, ekkor azonban ezt írta fel a jegyző: „*Feketelakon lakó Gaál Györgyné comparedt, férje pedig hitetlenül elhagyta, nem is comparealt. Deliberatum.*

16 Egyházi kánonok melyeket részint a magyarországi, részint az erdélyi régi kánonokból egybegyűjtött s a kor kívánatahoz képest több másokkal is bővített és kissé jobb rendbeszedett Geleji Katona István, az erdélyi igazhitű egyházak püspöke 1649. Ford. Kiss Áron. Kecskemét, 1875 (a továbbiakban *Egyházi kánonok*).

17 Kiss 1999. 43.

18 *Egyházi kánonok* 35–38.

*Keresse férjét.*¹⁹ Ebben az esetben nem sikerült az ügy további részleteit kibogozni, az azonban látszik, hogy míg az első megjelenéskor, bár valószínű, hogy már egyedül élt, a felperes egy olyan indokot említett, amely legfennebb a társadalom szémszögéből volt elítélendő (vagyis azt, hogy a férje nem gondoskodik róla), a második megjelenéskor már egy, a kánon, azaz az egyházi norma szerint elfogadható okot, a hűtlen elhagyást fogalmazta meg.

A fent említett eset csupán egy a széki egyházmegye parciális zsinatainak jegyzőkönyvében fellelhető olyan ügyek közül, amelyekben felbukkan a vád, hogy a férj nem tartja, táplálja feleségét, azaz nem gondoskodik róla az elvárt módon. A férj családfenntartó szerepének kérdésére, ugyanakkor a felnőtt gyermekek idős szülei iránti felelősségére, valamint a közösség ezzel kapcsolatos normáira világít rá egy 1660-ból származó eset. A bejegyzés szerint *„Kisberéthi Kerekes Katha Váraljáj[n] lakó Nagy Gaál felesége el válást kíván férjétől Nagy Gáltól ilj ok alatt, mivel külön szakat férje tölle fiával lakván, és sem ételével, sem italával nem tartja. Deliberatum. Tetzet az partiálisnak, hogy mind Gaál feleségét vissza fogadjá, ételével, italával, ruházattjával, gondviselésével táplálja. Az asszony isa pedig redealjon, mert külömben sem az asszonynak nem leszen tisztességes sem maradása, sem temetése, azonképpen az férjetekeket [meg] fogják kosztolni [?] Nagj Gált mind fiával egyetemben, ha az Ecclesianak intését és deliberatumát meg nem böcsüllik.*²⁰

Adott tehát egy olyan eset, ahol egy asszony kéri a válást. Feltehetően idős, mert felnőtt gyermeke van, és korából kifolyólag már a vég sem lehet nagyon távol, talán ezért emlegeti a szent szék a tisztességes temetés megtagadásának lehetőségét. De feltevődik a kérdés, hogy esetleges válás esetén lett-e volna az asszonynak valós lehetősége újabb házasságkötésre? Vagy esetleg inkább a férje és fia megleckéztetése volt a célja? Amint láttuk, bár válásra nem, a család férfitagjainak megintésére annál inkább sor került, a korabeli egyház- és társadalomfegyelmezési gyakorlatnak megfelelően.

A következő esetben szintén felmerül a férjjel szemben megfogalmazott vád, miszerint az nem biztosítja felesége számára a szükséges javakat. Az 1697-es bejegyzés a férj, décsei Kis Gergely Márton kérését rögzíti, aki feleségét, az őt ok nélkül elhagyó Kelemen Kis Annát *„hite mellé kívánja*”. Az elsődleges bejegyzést, amelyben a férj *„divortiumot”* kívánt egyidejűleg javították. Az alperes replikáját egyes szám első személyben kezdi rögzíteni a jegyző: *„én nem megyek”,* majd egyes szám harmadik személyben összegzi a hallottakat: *„mert nem tartja, táplálja*”. A döntés szerint *„nem méltó oka az asszonynak az el válásra, ezért redeálljon, s férjét megböcsülje”*.²¹

Mindhárom esetben az ügyet jelentő felet elhagyta a korábbi házastársa. Míg azonban Gaál Györgyné és Kerekes Kata esetében a feleséget anyagi bizonytalanságban hagyó, a kapcsolatból kilépő férjről olvashatunk, a harmadik eset egy olyan asszonyról szól, aki maga döntött úgy, hogy férjét elhagyja. A parciális előtt tett nyilatkozata révén Kelemen Kis Anna azt tolmácsolja az utókor számára, hogy legyen bár az általa felhozott indok valós, avagy sem, az egyházi norma szerinti válóok, vagy nem, a közösség – legalább egy része – nem tartotta elfogadhatónak azt, hogy egy házasságban a férj ne gondoskodjon feleségéről. Másképpen fogalmazva, az volt a természetes, ha a férj biztosította felesége számára a korábban megszokott

19 SzékEhmLvt prot. I. 103.

20 Uo. 88.

21 Uo. 301.

vagy megígért anyagi egzisztenciát. Ugyanakkor a szent szék válasza a protestáns egyházak házassággal kapcsolatos azon elvére is utal, miszerint a házasságban élők türelemmel kell viseljék a rájuk mért nehézségeket és csak rendkívüli esetben folyamodhatnak a válás lehetőségéhez.

A széki jegyzőkönyvből az is kitűnik, hogy a „nem tartja” jelenség csak akkor vált az esperesség előjárói szemében is a házasság esetleges felbontását megalapozó indokká, ha például az hosszas, több éve tartó elhagyással párosult. Az 1659-ben Bálványosváraán tartott parciális tárgyalta a málomi Gelenczei Jánosné Nagy Kata ügyét, aki „*jelenté, hogy hat esztendőű fogva az ura semmi keresményivel nem tartotta.*”²² Ugyanazon a parciálison a Váraán lakó Tót Mihály leánya, Anna, prókátora révén kért absolutiót férjétől aki „*hitetlenül elhadta, kilencz esztendőű fogva semmivel sem tartotta.*”²³ Mindkét esetben arra utasították a feleségeket, hogy a következő parciálisra citáltassák férjeiket. Az elválasztásra volt esély, ezt sugallja a második esetben lejegyzett utasítás: „*ha szintén az ura nem comparedlna is, de az asszony jelen legyen.*” Egy másik válóperes ügyet, amelyben a felperes asszonyt elválasztották a róla gondoskodni képtelen, „*dologtalan, elbetetlen, gyermeki eszű*” urától, a küllői parciális jegyzőkönyvben jegyezték fel 1643-ban.²⁴ Csávási István saját bevallása szerint „*ő elégtelen arra, hogy felesége szabását Fazekas Annokot (kit gyermek eszével ijedségből vött volt is el) tarthassa, táplálhassa, ruházhassa nem is leszen soha elégséges mindeneknek ítélete szerint is*”. A fenti esetekből tehát kitűnik egy, a férj családfenntartó szerepére és felelősségére vonatkozó közösségi norma, amely azonban csak azokban az esetekben vált az egyház által is felvállalt válóokká, amikor egyértelmű volt az egyik házastárs munkaképtelensége, esetleg szellemi fogyatékosága, vagy pedig a több éve tartó elhagyás lehetetlenné tette el a másik fél egzisztenciális boldogulását.

A hűtlen elhagyás ugyan az egyházi norma szerint elfogadható válóok volt, azonban a házassági kötelék felbontására csak akkor kerülhetett sor, ha a szent szék megbizonyosodott arról, hogy a felperes mindent megtett társa megtalálására, de a keresés eredménytelennek bizonyult. Ha azonban a parciális zsínat tagjai úgy ítélték, hogy van esély a megbékélésre, a házasságot nem bontották fel. 1655. március 10-én tárgyalta az *ecclesia* a váraljai Láposi István ügyét, aki jelentette, hogy a felesége többször is elhagyta, annak ellenére, hogy „*száz forint alatt való kötése is volt ha többször elugrik [...]. Hogy utolszor elment annak is nagyon már közel esztendeje. Azért tőle elválást kíván.*” A jegyző a következőket rögzítette a protocollumba: „*Mégis hozza maga mellé, mert könnyen feltalálthatatik a mint hallatik. Szakadgyon el az annyátul Láposi István, mivel talán az anya lehet az meneczke idegenységének az oka. Így is próbálly, s talá[n] állandó leszen.*”²⁵ Az elhagyás tényét ez esetben nem vitathatjuk, azonban egyértelmű, hogy a Láposi által felhozott, kánonilag elfogadható válóok mögött egy olyan élethelyzet található, amely a társadalmi norma szerint sem volt egészséges.

A főbenjáró bűnnek számító lopás nem tartozott az erdélyi református egyház által elfogadott válóokok közé, azonban a világi hatóságok súlyos szankciókkal büntették. Gyakran előfordult, hogy a lopás ténye más, hasonlóan súlyos vétséggel párosult (például hitszegéssel, a társadalmi státusz önként való feladásával és ezáltal a házastárs szabadságának veszélyezte-

22 Uo. 85.

23 Uo. 86.

24 Kiss 2004. 302.

25 SzékEhmLvt prot. I. 76.

tésével, vagy hűtlen elhagyással), és így az egyház ítélete egybeesett a felperes elvárásával. Beszédes példa az 1669-ben feljegyzett eset, amely szerint *„Aknán lakó Keéstsinaló Simonnak felesége Nemes Ilona kíván férjétől Keéstsinaló Simontól absolutiót illy okok alatt: mert lopása miat megse[n]tiáztatot, az akasztófa alá vötetet, egigik [!] füle elmetzetet és meghfavertált [?] hűtit vallásáhtul szegte. Annak felette jobbágyságra kötelezte magát melyel feleségének szabadságát el rontotta. Deliberatum. Az okokat meljekre nézve kívánnja az absolutiót docealja az jövendő partialisban es valassza leszen.”*²⁶

Hasonlóképpen, az 1658 decemberében Décsén tartott parciális zsinat két olyan esetet²⁷ is tárgyal, amelyeknek indoklásában más, a válás szempontjából nyomósabb okok mellett felmerül a lopás vádja is. Eszerint *„Bethlenbe[n] lakó Sala János vallja procuratorának Széken lakó Sigmond deákot, ki által proponál Burján Annók ellen és kíván tülle elválást illy okok alatt: 1. lopással vádoltatik; 2. alkalmatlan az házasságra, maga nyelve vallása; 3. egynehány úttal elhadta, s most is hat hétig oda volt; 4. sententiát mondott maga fejére, hogy ha többször elbagyná egymástul elvál[aszt]hassák. Deliberatum. Sala János az jövő székre citáltassa feleségét.”* A másik esetben *„Tsitso Keresztúrat lakó Szabó Ersébet jöve az Ecclesia eleiben és kíván urától separatiót illy okon, hogy lopó és hogy tülle hitetlenül el ment. Deliberatum. Ez jövő partialison compareáljon.”* Az idézett ügyek pontos kimenetelét nem ismerjük, feltehetőleg válással végződtek, azonban feltűnő, hogy mindhárom esetben a lopás, mint indok, első helyen szerepel. Ennek egyik lehetséges magyarázata, hogy a világi hatóságok által szankcionált büntett a közösség oly mértékű negatív ítéletét vonhatta maga után, amely a házastársat is terhelően érintette.

Önmagában a betegség szintén nem tartozott a házasságot felbontó okok közé. Ennek ellenére a betegeskedés esetenként felbukkan a felperesek indokai között. Példaként említem azt az 1669-es bejegyzést, amelyből kitűnik, hogy Rátz Miklós feleségétől, Fogarasi Kis Annától kíván absolutiót, oka: *„mert nem alkalmatos férfival való lakásra, cohabitatióra, vérfolyást szenvedő”*. A szent szék azt kéri Rátz-tól, hogy bizonyítsa be, *„hogy az felesége olyan alkalmatlan, erőtlen ember volt mikor elvötteis, s eltitkolta erőtlenségét”*.²⁸ Amennyiben ez így történt, a házasság érvénytelen volt, és így a LXXIII. Geleji-kanon szerint a feleket el lehet különíteni. A házaselet és az utódnemzés tehát egyaránt volt egyházi és társadalmi elvárás, az arra való képtelenség pedig a házasság megsemmisítését alátámasztó ok, de csak abban az esetben, ha ez az állapot a házasságkötés előtti időben gyökerezett.

Ugyanígy a házaselet hiányára célzott Magyar Simon, amikor 1658-ben prókátora által így jelentett a szent ecclesia előtt: *„Az én feleségem oly bűdös, dohos, mely az orrhából származik ki, hogy én semmiképpen vele nem lakhatom, vele annak törvénye szerint nem közösködhetem. Annakfelette foghságomban semmi gondomat nem viselte. Azért válást kíván.”* A felesége szintén prókátoron, Veres Miklóson keresztül válaszolt, visszautasítva a vádakát: *„Én nem hagytam el, hanem ő hagyott el engemet hűtlenül. Eő széllel járt, s mint élt én nem tudom, bihető, hogy nem élt tisztas életet. Midőn az tisztek kérettették és foghságba vettették, ha engemet melléje hívatott volna vissza mentem volna mellé. Az bűdösséget hogy forgattja [?], talán a jó uram mikor azt a bűzt értette maga posszantotta meg magát. Én mindazáltal nem bánom, ámbár legyen válásunk. Delib[eratum] Ecclesiae. Semmi el válásra való okot egymáshoz nem athatnak, azért mennyenek*

26 Uo. 105.

27 Uo. 85.

28 Uo. 105.

össze.”²⁹ Úgy tűnik tehát, hogy az asszony volt a türelmesebb fél: míg az ura széjjel járt vagy fogságban volt ő nem élt tisztességtelen életet. Ha így tett volna, a felperes indoka nem a betegségre, vagy a higiénia hiányára utaló bűdösség lett volna. Ugyanakkor a férj, kissé esetlenül, azt próbálta megindokolni, miért nem tud az asszonyával házaseletet élni.

Egy másik, részben a higiénia hiányával kapcsolatos esetre ugyanazon parciális alkalmával, egy kikényszerített házasság révén derült fény. A füzesi Birtha András fogadott prókátorra, Sigmond Mihály révén kérte a válást, arra hivatkozva, hogy a házasság tulajdonképpen zsarolás következménye, mivel ő nem nyilvánította ki házassági szándékát, de nem mulasztotta el megemlíteni azt sem, hogy nincs megelégedve a felesége tisztaságával. „*Mivel elsőbenis egybe kelésünk, házasságunk nem löt I[ste]nes úton módon, hanem körpiczétes ördögi practicalás által, mert akkoris énnekem nem kellett volna, de kételen oda kellett mennem. Annakfelette koszos. Továbbá akkoris mikor Ikafalvi Uram a Prédikátor össze eskütöt, meg mondtam hogy nem szeretem. Azert végleges döntést. Egy évre rá Birtha a generális zsinatra vitte ügyét, azonban források hiányában a történet vége ismeretlen marad számunkra.*”³⁰ Valószínűleg a döntést nem folyósította be az asszony tisztátalansága, főképp azért, mert az egyéb okok jóval súlyosabbak, és kánonjogilag megfontolandók voltak. A Magyar Simon és Birtha András-féle esetek, valamint a Sipos Gábor által közölt, Rih Mihály és Dersi Margit közötti ügy³² érdekességére Péter Katalin hívta fel a figyelmemet. Ugyanazon régióban, néhány évtized, vagy az első két esetben néhány óra különbséggel rögzített bejegyzések arra a nagyon lassú civilizációs folyamatra irányítják a figyelmünket, amely az emberi testtel, szagokkal, testnedvekkel kapcsolatos türelmi küszöb elmozdulását regisztrálja. Bár Norbert Elias az udvari társadalommal kapcsolatban megfogalmazott, nagy hatású elmélete szerint a társadalom alsóbb rétegeiben az arisztokráciához képest jóval később módosult az a társadalmi kód,³³ amely a viszolygás és undor megjelenését, valamint az arra való hivatkozást tematizálta, a fent említett esetek arra utalnak, hogy a 17. századi Erdélyben élő, akár egyszerű embereket is érzékenyen érinthetett a betegségre vagy higiénia hiányára utaló szag.

A házaselet olyan helyzetei mutatkoznak tehát meg a Széki Protocollum oldalain, amelyek, néha torzultan ugyan, de lenyomatát képezik a hivatalos egyházi értékrend, valamint a valós élet által megkövetelt mindennapi választások, és közvetve a közösségi norma találkozásának.

29 Uo. 83.

30 Uo. 84–85.

31 Uo. 86.

32 1632-ben Rih Mihály többek között azt róttá fel feleségének, hogy szerelembe és paráznságba esett szolgálójával, azt is jelentette az asszonyról, hogy „*ugian az szolgálónak szagolván az száját az is monddotta, hagi az te szádból igen jó illat jó ki, de az én uramé ollian bűdös salvo honore mint az szar.*” SIPOS: i. m. 111–112.

33 Norbert ELIAS: *Procesul civilizării. Cercetări sociogenetice și psihogenetice. Vol. I. Transformări ale conduitei în straturile laice superioare ale lumii occidentale*. Polirom, Iași, 2002. 113.

BEYOND THE NORMS OF THE CHURCH.
UNACCEPTED GROUNDS FOR DIVORCE IN THE REGISTER OF
PARTIAL SYNODS OF THE SIC SENIORITY

Keywords: *Transylvania, Calvinist Church in the 17th century, divorce suits, grounds for divorce, norm*

After a brief presentation of the 16th century European marriage reforms and of the different strategies that reformers adopted to resolve divorce requests, the author turns to the question of divorce in the Reformed Church in the 17th century Transylvania. Based on the entries of the Register of Partial Synods of the Szék Seniorate, the present study focuses on a group of divorce requests that were not accepted by the official ecclesiastical opinion as thoroughly grounded cases. The author presents different situations of life that urged men and women from the lower strata of the society to ask the official dissolution of their marriage even if the presented reasons were not part of the official ecclesiastical ideology that permitted divorce. But the question is whether or not these cases can contribute to the formulation of general statements concerning the norms of the community related to marriage? Where came into collision the individual strategies, collective mentalities and the official ideology? However, the author argues that the evoked grounds for divorce could represent valuable sources for understanding marriage and married life in the 17th century Transylvania, especially from the perspective of collective mentalities and social sensibilities.

DINCOLO DE NORMELE BISERICII.
MOTIVE NEACCEPTATE DE DIVORȚ ÎN PROTOCOLUL
SINOADELOR PARȚIALE DIN PROTOPOPIATUL SIC

Cuvinte-cheie: *Transilvania, Biserica Reformată din secolul al XVII-lea, procese de divorț, motive de divorț, normă*

După o scurtă prezentare a reformelor maritale din Europa secolului al XVI-lea, și ale diferitelor strategii adoptate de reformatori pentru rezolvarea cererilor de divorț, autoarea își îndreaptă atenția spre problematica divorțului în Biserica Reformată din Transilvania în secolul al XVII-lea. Bazat pe însemnările din Protocolul sinoadelor parțiale din Protopopiatul Reformat Sic, prezentul articol se concentrează asupra unui grup de cereri de divorț, care au fost respinse de către oficialii Bisericii drept cazuri insuficient argumentate. Autoarea prezintă diferite cazuri în care bărbați și femei din straturile inferioare ale societății au simțit nevoia dizolvării căsătoriei în mod oficial, chiar dacă motivele invocate nu făceau parte din ideologia ecleziastică oficială privind divorțul. Se pune însă întrebarea, dacă aceste cazuri pot contribui la formularea unor afirmații generale privind normele comunității privind căsătoria? Care este întrepătrunderea între strategiile individuale, mentalitățile colective și ideologia oficială? Autoarea argumentează, că motivele de divorț evocate sunt surse valoroase pentru înțelegerea căsătoriei și a vieții familiale în Transilvania secolului al XVII-lea, în special din perspectiva mentalităților colective și a sensibilităților sociale.